

Gəncə ədəbi mühitinin XX əsr tanınmış nümayəndələrindən biri də şair, publisist, ictimai xadim, 1938-ci ildə repressiya qurbanı olan Əli Razi Şamçızadədir. Əli Razi ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycandakı ictimai-siyasi hadisələrin təsiri altında ədəbi fəaliyyətə başlayıb. Dövri mətbuatda "Heyvərə", "Bambılı", "Düdük" və başqa imzalarla o zamanın ictimai nöqsanlarından, ey-bəcərliliklərindən, qadınların ağır həyat tərzindən bəhs edən satirik şeirləri dərc edilib. Əsərləri "Dabani çatdax xala və heyvərə" (Gəncə, 1912) və "Dabani çatdax xala" (Bakı, 1936), "Nalələrim, fəğanlarım" (1992) kitalplarında toplanıb. Sovet hakimiyyəti illərində "Yeni Gəncə", "Qızıl talış" (Lənkəran), "Mədəni hücum" (Bakı) qəzet və jurnallarında məsul katib, redaktor vəzifələrində çalışıb. İran poeziyasının böyük klassiki Firdovsinin "Şahnamə" sindən tərcümələr edib. Azərbaycan Yaziçılar İttifaqının Gəncə şöbəsinin (1934) ilk katibi olub. Lakin, o, bu vəzifədə cəmi üç il işləyib, sonra repressiyaya məruz qalıb.

Əksinqilabçı kimi gyllələnən şair

Əli Razini bölgədə tanımayan az adam tapılardı, ziyalıları, Gəncə ədəbi mühitinin tanınmış şair, yazıçı ve saz-söz adamları arasında böyük nüfuz sahibi idi. Əli Razi əslən gəncəlidir, 1886-ci ildə Gəncədə dünyaya göz açıb. Uşaqlıq illərində yazılloxumağa həvəsl olub. Lakin şam alveri ilə ailəsini dolandıran Yəhya kişi imkansızlıqdan oğlu Əlini məktəbdə oxutdura bilməyib. Odur ki, balaca Əliye hər dəfə "bala, səni" "Mədrəseyi-ruhaniyyə" məktəbine qoyacam. Orada oxusun daha yaxşı olar, molalıq edərsən, özünə əməlli-başlı güzəran qurarsan" - deyib könlünü almağa çalışırdı.

Atasının arzusu ilə "Mədrəseyi-ruhaniyyə"ni uğurla bitirən Əli sonradan təhsilini "Məktəbi-xeyriyyə"də davam etdirir. Burada fars və rus dil-lərinin mükemməl şəkildə öyrənir, hətta farsca şeirlər yazır, tərcümələrde özünü sınayırdı. Əli Razinin şair kimi yetişməsində müəllimi, maarifçi-ziyalı Abdulla Surun böyük rolu olmuşdur. 1912-ci əlin yazısında dünyasını deyişen müəlliminin ölümündən təəssüflənən şair xatirələrində bu barədə yazır: "Mərhum - ədəbiyyat aləmində ustادım, yazıçılıqda müəllimim, şeirlərimin nöqsanını mənə öyrədən, yazdıqlarımı tənqid edən alicənab idı".

Gənclik illerindən ədəbi yaradıcılığı böyük maraq göstərən Əli Razinin bu dövr əsərlərində milli müstəmləkəçilik zülmündən şikayəti, azad həyat arzuları, mədəni intibahə çağırış ideyaları başlıca yer tutur. Xatirələrindən məlum olur ki, onun ulu babası şamçı olub, sonralar bu peşəni atası davam etdirib. Ona görə gənc Əli bu sözü özünə soyad kimi qəbul etmişdir. Fikirlərini ən çox satirik şeirləri ilə ictimaiyyətə çatdırmaqdə israrlı olan gənc şairin bu qəbildən olan əsərləri ən çox "Molla Nəsrəddin"də, sonralar "Bəhlul", "Füyuzat", "Kəlniyət", "Zənbür" kimi satirik metbuat orqanlarında nəşr edilmişdir.

O zaman dövrün böyük mütəffekkiri C.Məmmədquluzadə Əli Razinin satirik yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, "Molla Nəsrəddin"in bir çox nömrələri üçün Razinin satıralarına karikaturalar çəkdimişdir. "Molla Nəsrəddin" 1921-ci ildə Təbrizdə çıxarkən C.Məmmədquluzadə hətta orada da öz köhne doslu Razini soraqlayıb tapmış, onun əsərlərini jurnalında çap etdirmiştir.

Şairin yenilikçi və müasirlerini mübarizəyə səsləyən ideyaları Yelizavetpol (Gəncə) Xəfiyyə idarəsi eməkdaşlarının diqqətini çəkdiyindən "cızıntından çıxan şairi "düz yola qaytarmaq" üçün 1915-ci əlin əvvəllerində Əksinqilabçı Mətbəzərə köməkçi siyahıya düşdü. Əli Razi Şamçızadə Bakıya sürgün edilər. Çox keçmir ki, burada da şair qələminin bəlasına tuş gelir. "Tuti" jurnalındaki fəaliyyətinə görə 1917-ci əlin əvvəllerində onu Bakıdan Dağıstana sürgünə yollayırlar. Həmin əlin ortalarında şair Gəncəyə qayıdır, 1920-ci əlin may ayına kimi orada yaşayır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci ildə XI ordu tərəfindən süquta uğradılandan, yəni Azərbaycanda sovet hakimiyyəti "qələbə çalandan" sonra Razi əsasən ictimai-siyasi işlərdə çalışır, bir müddət "Komunist" qəzetiñin Yelizavetpol qəzası üzrə xüsusi müxbiri işləyir. 1934-cü il iyunun 13-də Azərbaycan Yaziçılar İttifaqı

nın Bakıda keçirilən I qurultayında o, respublika Yaziçılar İttifaqı Gəncə şöbəsinin məsul katibi seçilir. Zəmanənin gərdişindən ağılı bir şey kəsməyən şair bu dövrə yeni quruluşun müxtəlif hadisələrinə həsr etdiyi "Qanlı toy", "Mehparə" və "Rüşvət" adlı poemalar üzərində işləyir, hətta sonuncu əsərdən bəzi parçaları da çap etdirir. Lakin bütün bu təşəbbüsler Əli Razinin sovet dövrü ədəbi yaradıcılığında elə bir əsaslı təbəddülətlər yaratır. Təqib və sıxıntılar içərisində həyatının narahat günlerini yaşıyan şair bu illərdə yaradıcılıqdan tədricən uzaqlaşır. Xüsusi də 30-cu illərin ortalarından Əli Razinin həyatında məşəqqətli günlər başlayır.

Istiqlal şairi Əhməd Cavad 1930-cu ildə NKVD təqiblərindən və repressiya maşının uzaq olmaq üçün məcburiyyət qarşısında Bakıdan Gəncəyə köçəndə ilkin həmsöhbət olduğu qələmdaşlarından biri Əli Razi Şamçızadə olmuşdur. Əhməd Cavadın oğlu Niyazi Axundzadə söyləyirdi ki, o vaxt 13 yaşında idim, indiki kimi yadimdadır, iki gün idi Kirovabada (Gəncə) gəlmişdik, günortadan xeyli keçmişdi, həyət qapımız döyüldü. Qaçıb qapını açdım, orta boylu, səliqəli, geyimli-kemli bir nəfər sakit-sakit sual etdi:

- Cavad Əfəndi evdədi?

Dedim:

- Xeyr.

- Nə vaxt olar?

- Bir azdan bəlkə geldi... - deyə cavab verdim.

Həmin adam bir-iki addım geri çəkilib yan tərəfdə dayandı. Belə çıxdı ki, getməkdənsə, gözləsem yaxşıdır. Susub bir-birimizin üzünə baxdıq. Neynəməli, zəmanə narahat olduğundan gələndən də qorxurduq, gedəndən də. Odur ki, evə dəvət etmədim, qapını örtüb, geri qayıtdım...

Yarım saat çəkmədi ki, həyətin darvazası döyüldü, bildim ki, gelən atamdır. Qaçıb qapını açanda bayağı adamı da yanında gördüm. Dostunu çöldə gözlətdiyimə görə atam məni tənbeh edəndə, o dedi: "yox, Əfəndi uşaq düz edir, vəziyyəti görmürsən!" Arada üzünü mənə sarı çevirib yariciddi-yarızafat zəmanədən gileyli bir bənd şeir dedi, heyif, yadında qalmayıb. Atamdan yaşı idi, odur ki, ona böyük ehtiram göstərirdi, yol gedəndə atam ondan qabağa kecməzdə, oturanda yer göstərərdi...

Əslində hər iki şair arasında bu dostluq münasibətləri Əhməd Cavad Gəncə Xəfiyyə Cəmiyyətində katib, Əli Razi də Milli Müsəlman Komitəsinin nezdində Əksinqilabçı Məbarizə Təşkilatında (ƏMT) karguzar köməkçisi işləyəndən yaranmışdır.

Tanınmış şair Əli Razi Şamçızadə ƏMT-yə 1919-cu əlin sentyabrında Nağı bəy Şeyxzamanlı tərəfindən götürürlüb. Əvvəl karguzar köməkçisi, sonra isə əməliyyat müvakkili kimi çalışıb. O da məlumdur ki, Əli Razi Şamçızadə ƏMT ərəfələrindən təsadüfi əməkdaşlardan olmayıb. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönməndə respublikanın müxtəlif bölgələrində ən vacib xidməti ezamiyətlərdə olmuş və uğurlu əməliyyat tədbirləri keçirmişdir. Nümunə üçün archive müraciət edək. 7 oktyabr 1919-cu ildə Nağı bəy Şeyxzamanlı Ə.Shamçızadənin Salyana ezamiyəti ilə əlaqədar xüsusi məktub yazır. Mək-

tubda Salyana mühüm tapşırığın yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar ezamiyətə gedən ƏMT əməkdaşı Ə.Shamçızadəyə yerli orqanların və təşkilatların rəhbərlərindən kömək göstərilməsi xahiş olunur.

Əli Razinin Salyana ezam olunmasına səbəb Cavad qəzasının Novo-Vasileyevka kəndində yaşayan, özünün yazdığı kimi, "ƏMT agenti Q.Platonoviç Frolov"un "ƏMT agenti Ə.Shamçızadəyə gizli məlumat"ı idi. Agent məktubunda yazır: "Azərbaycanlılar hücumlar zamanı bolşevik-erməni qüvvələrinə dəstək olacaq Novo-Vasileyevka kənd sakinlərindən evində bomba saxlayanların siyahısını Size bildirirəm: 1. İvan Qriqoryeviç Flotov, 2. Aleksandr Qriqoryeviç Flotov, 3. Kuzma Çenin, 4. Mixail Safronoviç Qolyayev, 5. İvan Yermoloviç, 6. Vasilii Mamontov, 7. Pavel Mamontov".

Əli Razi Şamçızadənin həmin kənddə həyata keçirdiyi xüsusi əməliyyət uğurla nəticələnir. Müsadirə olunan 5 üçlüli təfəng, 880 ədəd patron, 3 berdanqa, 90 ədəd patron, 1 ov təfəngi, 1 şaska, 7 süngü, 1 bomba və 8 ədəd kapsula Salyan şəhərinin pristavı Hacıyeva təhvil verilir. Bütün bunlar həm də 21 oktyabr 1919-cu ildə Salyanın pristavı Hacıyevdən alınmış "İltizamnamə"də öz əksini tapır.

Əli Razi istər Cümhuriyyət dönməndə, ister ondan evvelki vaxtlarda, isterse de sovet hakimiyyəti illərində xalqının mənafeyi, ölkəsinin müstəqilliyi uğrunda bolşevik-erməni birləşmələrinə qarşı mübarizədə heç vaxtı canından belə çəkinməmişdir.

O vaxt Əli Razinin istiqlalçılarla dostluğu, Xudadat bəy Rəfibəyliyərə, Nağı bəy Şeyxzamanlılarla iş birliyi, ən nəhayət, 1918-ci ildə Müsavatın sıralarında fəallığı artıq gənən mövzusuna çevrilmişdir. Azərbaycan Yaziçılar İttifaqının sədri Seyfulla Şamilov "Komunist" qəzetiñde "Ədəbiyyatda bolşevizm" adlı məqalesində Əli Razi qarşı çıxaraq yazır: "Əli Razi (həqiqətdə isə Molla Əli) 1919-cu ildə kontrazvetkada çalışmış, kontrazvetkanın naçalniki Şeyxzamanovun ən yaxın dostu, məşvəratçısı olub, Azərbaycan xalqını soymaq işində, milli qırğını qızışdırmaqla bu murdar quldurlara və Müsavat juliklərinə vaizlik etmişdir. Bu miskin və xalq düşməni yazıçı maskası altında xeyli müddət Yaziçılar İttifaqının Kirovabad filialına rəhbərlik etməyə müvəffəq olmuşdur..."

Əli Razi Şamçızadənin respublika Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin arxivində mühafizə olunan 11251 sayılı "cinayət işi"ndən məlum olur ki, cəza tədbirləri illərində şairi həbs etmək üçün Kirovabad (Gəncə) şəhər Dövlət Siyasi idarəsinin təhlükəsizlik müstəntiqinin 8 yanvar 1937-ci il tarixli qərarı şəhər təhlükəsizlik idarəsinin rəisi, baş leytenant Qamrekeli tərəfindən təsdiq edilir. Əli Razinin həbsi üçün order yazılır. NKVD zırzəmilərindən məşəqqətlər görən şairi 1 ay 23 gündən sonra, nədənsə, səbəst buraxırlar. Belə ki, Azərbaycan SSR prokurorunun köməkçisi, şöbə rəisinin müavini Yaravoy və respublika prokuroru əvəzi Pinkisin birgə razılığı ilə 2 mart 1937-ci ildə qərara alınır ki, "Əli Razi Şamçızadənin Azərbaycan SSR CM-nin 75-ci mad-

dəsinə əsasən işi dayandırılsın. 11251 N-li iş arxivin VIII şöbəsinə göndərilsin və Şamçızadə Əli Məşədi Yəhya oğlu həbsdən azad edilsin..."

Lakin Əli Razinin bu "göydəndüşmə" sevinci uzun sürmür. Həbsdən azad ediləndən 3 ay 27 gün sonra o, 29 iyul 1937-ci ildə respublika Xalq Daxili İşlər Komissarlığına (XDİK) şahid qismində çağırılır və yenidən həbs edilir. Elə həmin gün Əli Razinin həbsi barədə 155 N-li order yazılır. Beş ay səkkiz gün NKVD zırzəmilərində işğencələrə və təzyiqlərə məruz qalır. İşğencələr altında ondan istədikləri istiqlalçılar və yeni quruluşa qarşı çıxan adamlar haqqında öz bildikləri şəkilde "izahat" alırlar.

Vaxtı ilə böyük Hüseyin Cavidlə 6 ay eyni düşərgədə qalan Ənvər Yusifoğlunun 1938-ci ildə həbs edilməsinə, sürgünə göndərilməsinə səbəb məhz Əli Razinin işğencələr altında verdilə belə "izahat"lardan biri olmuşdur. Molla Nəsrəddinci şair, Cümhuriyyətin ƏMT peşəkar əməliyyat müvəkkili Əli Razi Şamçızadə (o, artıq gyllələnmişdi) istintaqda Ənvər Yusifoğlunun adını çəkmişdi. Bu ifadədən yapışan kapitan Panov saxta bir arayış düzəldərək NKVD komissarı əvəzi Borşevə təsdiqləmişdi. Birinci istintaqda o, üzərinə atılan ittihamların əsassız və böhtan olduğunu söyləsə də, ikinci istintaqda bu ittihamları təsdiqləmək məcburiyyətində qalmışdı.

Ənvər Yusifoğluna elə gəlirdi ki, yenə inad etsə, başqaları kimi onu da gyllələyərlər. Beləliklə, istintaq başa çatır və iş məhkəməyə verilir. Məhkəmədə isə o, "Mən özümü müqəssir hesab etmirəm!" deyir. Beləliklə, gözle nilməz bir hadisə baş verir və məhkəmə heç nəyi ona sübut edə bilmədiyindən işə əlavə istintaq göndərir. Beləliklə, NKVD zırzəmisində 1 il 2 ay saxlanıldıqdan sonra Ənvər Yusifoğlunu azad edirlər.

Şamçızadə Əli Razi Məşədi Yəhya oğlu 7 yanvar 1938-ci ildə Azərbaycan SSR Cinayet Məcəlləsinin 64, 70, 73-cü maddələri ilə təqsirli bilinərkən Gəncə daire Fövqəladə Üçlüyünün qərarı ilə: "1936-ci ildən əksinqilabçı fəaliyyəti, terrorçuluq, diversiya (təxribatçılıq) ilə burjuamilletçi təşkilatın üzvü kimi, həmçinin silahlı üsyana - "Şəmkir davası"na, Gəncə üsyana, 1929-cu ildə Bakı-Tiflis Zaqafqaziya dəmir yoluunun Şəmkirçay üzərindəki körpünün partladılmamasına hazırlıq görülməsində Sovet hökumətinə qarşı apardığı təbliğata görə gyllələnməyə məhkum edilir".

Əli Razi Şamçızadənin həmin kənddə həyata keçirdiyi xüsusi əməliyyət uğurla nəticələnir. Məsələnin sədri Seyfulla Şamilov "Komunist" qəzetiñde "Ədəbiyyatda bolşevizm" adlı məqalesində Əli Razi qarşı çıxaraq yazır: "Əli Razi (həqiqətdə isə Molla Əli) 1919-cu ildə kontrazvetkada çalışmış, kontrazvetkanın naçalniki Şeyxzamanovun ən yaxın dostu, məşvəratçısı olub, Azərbaycan xalqını soymaq işində, milli qırğını qızışdırmaqla bu murdar quldurlara və Müsavat juliklərinə vaizlik etmişdir. Bu miskin və xalq düşməni yazıçı maskası altında xeyli müddət Yaziçılar İttifaqının Kirovabad filialına rəhbərlik etməyə müvəffəq olmuşdur..."

Əli Razi Şamçızadənin repressiya qurbanlarıdır. Əli Razi Şamçızadənin Azərbaycan xalqı heç vaxt yaddan çıxarmayıb. Sovet dönməndə, xüsusiilə də öten əsrin 60-ci illərində ədəbiyyatşunas alım, professor Abbas Zamanov, Əziz Mirəhmədov, müstəqillik ilərlərində isə filologiya elmləri doktoru İsləm Ağayev Əli Razi Şamçızadə ərsinə böyük dəyer veriblər, həyatı, yaradıcılığı, ictimai-siyasi fəaliyyəti haqqında kitablar. Professor İsləm Ağayevin tərtibciliyi ilə şairin "Nalələrim, fəqanlarım" (1992) kitabı oxuculara çatdırılıb. Əli Razinin "Cinayət işi"nə" yenidən baxılmışdır. SSRİ Ali Məhkəməsinin H